

Peer Reviewed Article | Vol. 40, No. 3, 2022, pp. 8–23

Lyssnande som teologisk praktik

Karin Rubenson

Svenska kyrkans enhet för forskning och analys
E-post: karin.rubenson@svenskakyrkan.se

Linn Sæbø Rystad

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn
E-post: linn.s.rystad@mf.no

Sammanfattning

Som forskare i skärningspunkten mellan teologi och barndomsstudier delar vi upplevelsen av att när vi presenterar vår forskning i olika sammanhang mötas av vad vi tolkar som en okritisk teologisk barnsyn, som inte tar hänsyn till enskilda barns erfarenheter. I den här artikeln undersöker vi hur teologi och teologiska praktiker utmanas av att lyssna till barn som själva deltar i dessa praktiker. Vi använder oss av tidigare analyserat material från våra respektive doktorsavhandlingar (Rubenson, 2021 och Rystad, 2021). Barnen som deltar i studierna är mellan sju och tretton år och intervjuade i samband med gudstjänstfrände i Den norske kirke och Svenska kyrkan. Artikeln visar hur lyssnande som en teologisk praktik i mötet mellan barn och vuxna kan bidra till att synliggöra barns partikulära och situerade erfarenheter och därmed utmana förgivettagna sanningar.

Nyckelord: barn, lyssnande, teologi, praktik

Abstract

Listening as a theological practice

In this article we discuss and problematise what we perceive as an uncritical theological view of children. Such a view does not take the experiences of particular children into account but constructs a universal understanding of children and childhood. Here we wish to explore

how theology is challenged by listening to children who themselves take part in theological practices. The material we employ have previously been analysed in our respective doctoral dissertations (Rubenson, 2021 and Rystad, 2021). The children studied are all between 7 and 13 years of age and from the Church of Norway and the Church of Sweden. Our focus is on listening as a theological practice when children and adults meet in a church setting. This article show how listening as a theological practice might provide a way of seeing the particular children rather than a universal constructed child, and thus also challenge theology and theological practices.

Keywords: *children, listening, theology, practice*

Inledning

De senaste åren har kyrkor, i likhet med många andra organisationer och samhällsinstitutioner, alltmer börjat uppmärksamma frågor om barns plats och barns röster. Detta har bland annat skett inom det relativt nya forskningsfält som ofta benämns barnteologi eller barndomsteologi. Samtidigt, när vi har presenterat vår forskning om barn och gudstjänster, både för praktiker i kyrkorna och i akademiska sammanhang, har vi båda erfarenheten att mötas av en teologisk förståelse av barn präglad av en blandning av samhälleliga och kulturella föreställningar som sammantaget bidrar till en syn på barn som annorlunda än vuxna. Det saknas dock ofta ett kritiskt förhållningssätt till barndomsbegreppet som sådant.

Syftet med denna artikel är att bidra till en fördjupad förståelse av lyssnande som teologisk praktik i relation till barn. Vi avser att problematisera vad vi ser som en okritisk teologisk barnsyn som inte tar hänsyn till barns partikulära livssituationer, utan istället formar en universell och närmast metafysisk förståelse av barn och barndom. Det kan till exempel handla om konsekvenserna av en förståelse av barn som personer med en särskilt nära relation till Gud (Rubenson, 2021, s. 81–83). Genom att undersöka lyssnandet som teologisk praktik vill vi bidra till ett förhållningssätt till barn i kyrkan som vilar på barns levda erfarenheter. För att uppnå detta använder vi oss av tidigare analyserat material från intervjustudier med gudstjänstfirande barn i Svenska kyrkan och Den norske kirke.

Materialet från Svenska kyrkan är insamlat under 2017 och 2018 och tidigare redovisat i *Karnevalesk gudstjänst: Barns plats i kyrkans liturgi* (Rubenson, 2021). Materialet från Den norske kirke är insamlat 2016 och tidigare redovisat i *Overestimated and Underestimated: A Case Study of the Practice of Preaching for Children with a Special Emphasis on Children's Role as Listeners* (Rystad, 2021). Båda dessa studier bygger på semistrukturerade djupintervjuer med gudstjänstfirande barn mellan sju och tretton år samt deltagande observationer på gudstjänster i olika församlingar. Vi har också intervjuat vuxna med ansvar för barnens deltagande i gudstjänsterna. Dessa var anställda eller frivilliga medarbetare i de aktuella församlingarna. Tillsammans har vi således ett omfattande och varierat material från två nordiska folkkyrkor. Det svenska materialet fokuserar på en grupp barn som är ganska ovanlig i det att barnen är regelbundna gudstjänstfirare, medan det norska materialet i

större utsträckning inkluderar intervjuer med barn som enbart kommer till kyrkan för specifika barnanpassade aktiviteter och gudstjänster samt kanske vid större högtider. I ingen av studierna är det självklart att barnen som firar gudstjänst gör det tillsammans med sina föräldrar eller vårdnadshavare.

Två delvis motstridiga ideal präglar gudstjänstfirande med barn idag. Å ena sidan förväntas barn inkluderas i alla gudstjänster vilket innebär att barn betraktas som gudstjänstfirare som alla andra (Svenska kyrkan, 2018; Kirkerådet, 2020). Å andra sidan förstås barn som radikalt annorlunda än vuxna och därmed i behov av någonting som är specialanpassat för dem. Denna typ av anpassningar av gudstjänster kan göras på många olika sätt och är inte något som förekommer överallt, men praktiken är tillräckligt etablerad för att prägla det teologiska tänkandet om barn och gudstjänster på en mer generell nivå: gudstjänster behöver förändras för att ”passa” barn, eftersom barn är så annorlunda (Rystad, 2021, s. 154–169).

Båda idealen riskerar att osynliggöra barns individuella erfarenheter och upplevelser. Det första för att barns perspektiv riskerar att uppslukas av det vuxna majoritetsperspektivet. Det andra genom att barn behandlas som en homogen grupp som definieras genom sitt annorlundaskap. I praktiken är barnanpassningsidealet dominerande (Rystad, 2021, s. 84, 161–163), något som åtminstone delvis kan förklaras med utformningen av de handböcker (*Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* respektive *Gudstjenestebok for Den norske kirke*) som sätter ramarna för gudstjänstfirandet i kyrkorna. Detta i sin tur kan förstås som en konsekvens av ett dominerande barndomsparadigm präglat av både kulturella och teologiska föreställningar om barndom.

Spänningen mellan ”vanliga” gudstjänster och ”barnanpassade” gudstjänster, som alltså finns i båda kyrkorna, illustrerar något av varför gudstjänstfirande med barn kan upplevas som viktigt men också svårt (Kaufman, 2021, s. 22). Vuxnas ansträngningar för att möjliggöra barns gudstjänstfirande hör ihop med teologiska föreställningar om barn och barndom, föreställningar som utmanas om de verkliga gudstjänstfirande barnen ges utrymme och blir lyssnade på.

Drömmen om gudstjänstfirande barn

I kyrkor och teologiska diskussioner uttrycks på olika sätt, i officiella dokument som kyrkohandböcker, i metodlitteratur och bland praktiker vi har intervjuat, en längtan bland vuxna efter fler barn som firar gudstjänst (se t.ex. Svenska kyrkan, 2018, s. 9; Rubenson, 2021, s. 85, 125). Barn som firar gudstjänst kan fungera som ett ”bevis” på att kyrkan har en framtid, att det kommer nya generationer trots sviktande medlemssiffror och hög medelålder. En gudstjänst med barn är ett tecken på en lyckad församling, en församling där alla kan vara med (Mercer, 2005, s. 214–215, 228). Här vill vi, som en teoretisk bakgrund till de följande diskussionerna, beskriva något av bakgrunden till hur barn och barndom kan förstås i ett teologiskt och kyrkligt sammanhang.

När barn är deltagare i en gudstjänst leder det till att gudstjänsten som helhet får en lite annan karaktär. En församling som inkluderar barn blir syn- och hörbart heterogen. Barn

gör att församlingen tar mer plats i kyrkorummet, eftersom de (särskilt de yngsta) inte på samma sätt som vuxna accepterar att sitta tysta och stilla på sina platser. När barn firar gudstjänst brukar det också leda till att även vuxna rör sig mer i kyrkorummet, eftersom de på olika sätt följer barnens rörelser. Gudstjänstordningar anpassas efter barns förmodade vilja att det ska ”hända något” och att de olika momenten inte ska ta för lång tid (Rubenson, 2021, s. 109; Rystad, 2021, s. 108, 161–167). Denna ökade rörlighet i gudstjänsten kan beskrivas som ”anti-struktur”, som utmanar gudstjänstens stelhet (Modéus, 2005, s. 393–395). Vuxna som vi har intervjuat beskriver det som att barnen tillför liv och ”är så mycket nu” (Rubenson, 2021, s. 87). Det tillför alltså gudstjänsterna en extra dimension bara att barn är närvarande, oberoende av vilka de är eller vad de gör. Bara genom att vara barn kan de sägas förbättra de vuxnas gudstjänstupplevelse (Rubenson, 2021, s. 87–89).

Ett uttryck för detta är inledningskapitlet i Svenska kyrkans kyrkoordning där det står: ”I kristen tro intar barnen en särställning och de behöver särskilt uppmärksammas i Svenska kyrkans verksamhet” (Svenska kyrkan, 2022, s. 6). Ofta baseras formuleringar som den i kyrkoordningen på bibeltexter om barn, i första hand evangeliernas berättelser om hur Jesus mötte barn och lyfte fram dem som förebilder och de främsta i Guds rike (Mark 10:13–16; Matt 19:13–15; Luk 18:15–17; Matt 18:1–5; 9:33–37; Luk 9:46–48). En av de vuxna intervjupersonerna i Svenska kyrkan beskrev barns gudsrelation som att ”[de] står redan med Jesus hand i hand” (Rubenson, 2021, s. 121). Att barn skulle ha en annan typ av gudsrelation eller en annan typ av andlighet än vuxna är ingen ovanlig hållning. I forskning om barns andlighet framhävs hur andlighet och gudsrelation är något självklart för barn, ingenting som de behöver lära sig av vuxna (se t.ex. Nye, 2009). Eftersom barn har en så självklar och naturlig gudsrelation (”står redan med Jesus hand i hand”) och Jesus själv säger att Guds rike tillhör barn (se t.ex. Mark 10:13–16) kan de också få rollen av ”vägvisare” åt vuxna. Om barn på något sätt är lite närmare Gud innebär det också att de kan visa vuxna vägen dit och bidra till att gudstjänsten kommer lite närmare att vara den där utopiska, himmelska festen.

Detta är en del av bakgrunden till en teologisk barnsyn med romantiska drag (för en historisk överblick av olika förståelser av barn och barndom, se t.ex. Heywood, 2018). Barn kan framställas som radikalt annorlunda än vuxna, med andra behov, men också med en kvalitativt annorlunda gudsrelation och andlighet.

Eftersom barn alltså teologiskt kan förstås som annorlunda än vuxna anpassas gudstjänster där barn deltar efter barnens ålder, till exempel genom förenklat språk, musik- och dramainslag med mera, något som görs explicit i Rystads intervjuer med norska predikanter (Rystad, 2021, s. 85). Detta spelar rakt i händerna på vad de brittiska barndomssociologerna Alison James och Alan Prout redan 1990 kallade ”ett dominerande barndomsparadigm”, det vill säga en dominerande kulturell och social förståelse av barndomen som en tid präglad av bland annat ännu inte utvecklat rationellt tänkande (James och Prout, 2015, s. 6–12). Det finns en tendens att ge denna kulturella förståelse (”det dominerande paradigmet”) av barndom teologisk legitimitet, trots att det också vore möjligt att teologiskt ifrågasätta den (Rystad, 2021, s. 153–170).

En föreställning om barn och barndom som liknar den vi har beskrivit ovan verkar dock svår att komma ifrån. Den uppvärderar barn, sätter dem i centrum, ger dem en ”särställning i kristen tro”. Men det är samtidigt en barndomsbild som inte lyssnar till barns röster eller tar hänsyn till om barn själva vill lyssna och lära sig mer om kristen tro för att kunna utveckla sin gudsrelation och andlighet. Istället betraktas de som personer som redan vet vad de behöver veta. För att inte förlora sin teologiska särställning ska de helst aldrig bli vuxna.

Att som vuxen lyssna på barn

I den här delen av artikeln presenterar vi material om två olika sätt som vuxna lyssnar till barn. Vi utgår dels från vårt insamlade intervju- och observationsmaterial om hur vuxna lyssnar till barn, dels från våra egna erfarenheter av att som vuxna forskare bjuda in barn till teologiska samtal.

Vi kommer fortsättningsvis att använda begreppet ”predikohändelse” för det som i dagligt tal benämns ”predikan” eller ”förkunnelse”. Detta är ett sätt att signalera att predikan teologiskt är en händelse som innehåller fler komponenter än enbart en präst som predikar för en församling (Campbell och Cilliers, 2012; Lorensen, 2014; Rystad, 2021). Denna förståelse av gudstjänsternas predikomoment stämmer väl överens med hur de vuxna vi intervjuade var angelägna om att barn ska känna sig hemma i kyrkan och att undervisning och gudstjänster därför bör åldersanpassas och barns röster få höras.

En del i en sådan förståelse av predikan handlar om dess dialogiska karaktär, det vill säga att både den som talar och den som lyssnar agerar i en gemensam process. Denna process är oförutsägbar, eftersom predikanten omöjligt kan känna till allt som de som lyssnar tar med sig in i meningsskapandet. Den teologiska meningsproduktionen kan då sägas uppkomma i vad homiletikforskaren Marianne Gaarden benämner ”ett tredje rum” (Gaarden, 2015, s. 22–23).¹ Detta tredje rum uppstår i mötet mellan predikantens och lyssnarnas olika erfarenheter och livssituationer och innebär en utmaning. Eftersom både att tala och att lyssna är handlingar krävs gemensamt deltagande från både predikant och församling (Bakhtin, 1986; Ringgaard Lorensen, 2014, s. 27–39).

Vuxna som lyssnar (eller inte lyssnar) på barn i gudstjänster och predikohändelser

De vuxna vi har intervjuat betonar ett inkluderingsideal i gudstjänsterna. Det är viktigt att barn är inkluderade, delaktiga och blir lyssnade på. I gudstjänster med särskilt fokus på barn kan detta inkluderingsideal bli så starkt att det nästan helt överordnas andra liturgiska ideal. Till exempel kan moment i gudstjänsten kortas ner eller helt tas bort och barns sociala behov kan prioriteras framför exempelvis lugn, tystnad eller förutsägbarhet (Rubenson,

¹ Homiletik är det fält inom teologi som studerar predikan.

2021, s. 108–110). Dock verkar just predikohändelser vara någonting som många vuxna upplever som svårt att hantera i relation till barn. I både det norska och det svenska materialet lyfter flera av de vuxna informanterna fram just detta (Rubenson, 2021, s. 109; Rystad, 2021, s. 91–92). Det är predikohändelserna som av prästerna framställs som ”problemet” med att fira gudstjänst med barn. Man utgår från att barnen tycker att det är tråkigt att sitta och lyssna en längre stund och försöker på olika sätt göra predikohändelsen roligare (Rystad, 2021, s. 157, 161–163, 166–167).

Lösningarna på problemet ”den tråkiga predikohändelsen” bygger alla på föreställningar om barn som radikalt annorlunda än vuxna, med andra behov (Rystad, 2021, s. 85). I det svenska materialet finns det flera exempel på hur barnen lämnar kyrkorummet under gudstjänstens mer textbaserade delar för att delta i en egen separat aktivitet (”söndagsskola”). I både det norska och det svenska materialet är också gudstjänster som helt eller delvis barnanpassas en vanlig lösning. Det finns också exempel på när predikohändelsen delas upp i två delar, en för barn och en för vuxna. Som prästen Mark säger under en av gudstjänsterna Rystad observerade: ”Dere voksne slipper ikke så lett unna, det er noe til dere også her” (Rystad, 2021, s. 163).

De olika typerna av barnanpassning, oavsett om de sker inne i kyrkorummet eller genom att barnen går i väg till en separat aktivitet, har det gemensamt att de ofta har en tydligare undervisande karaktär än den vanliga predikohändelsen. Johan, en de präster som intervjuades i den svenska studien, formulerar skillnaden på söndagsskola och predikohändelse så här:

Jag kan ju inte tala för alla präster riktigt, men predikans mål är ju inte att undervisa egentligen utan det är ju att ge evangelium, så. Men söndagsskolans mål är ju ganska mycket undervisning.

(Rubenson, 2021, s. 121).

Som vuxen präst bekräftar han här bilden av att gudstjänsterna främst är ett tillfälle för undervisning för barnen, något som även de intervjuade barnen själva betonar. Det som gör Johans resonemang intressant är hur han skiljer på att ”undervisa” och att ”ge evangelium”, alltså på predikohändelsen som ett tillfälle till lärande om kristen tro och predikohändelsen som ett tillfälle att ta emot och praktisera denna tro. Beroende på målgruppen, oavsett om det handlar om en ”vanlig” predikan eller om söndagsskolan, betonas det ena eller det andra olika starkt. Söndagsskolan, liksom de barnanpassade predikningar som studeras i det norska materialet, blir således en plats för blivande gudstjänstfirare, en plats att lära sig att fira gudstjänst. Först undervisning, sedan evangelium. Söndagsskolan är kanske inte enbart till för barnen. Att barnen lämnar den gemensamma gudstjänsten ger också vuxna möjlighet till en predikohändelse som passar deras förmodade behov. Söndagsskolan får stå för ”undervisningen” och predikohändelsen i kyrkorummet för ”evangelium”. Eller, som en av de andra svenska prästerna uttryckte saken, så handlar det om vuxnas behov av att någon gång få ”prata vuxet” också i gudstjänsten (Rubenson, 2021, s. 125).

Att barnanpassade predikohändelser har en tydligare undervisande karaktär gör dem dock inte med nödvändighet mer intressanta för barnen, utan i värsta fall snarare mer förvirrande. De pedagogiskt utformade predikohändelserna i barnanpassade gudstjänster kan vara intill förväxling lika den undervisning som barnen kanske mött på en barnaktivitet i församlingshemmet på lördagen. Men i gudstjänsten på söndagen har principerna för interaktion mellan barn och vuxna plötsligt förändrats. En lördag i församlingshemmet finns det förhållandevis stort utrymme för dialog mellan barn och vuxna. Eftersom sammanhanget är mindre formellt än under söndagens gudstjänst är det möjligt för barnen att ställa frågor, till exempel om ondska och godhet eller om vad som händer med den som inte är döpt (Rystad, 2021, s. 134–135). Men dagen efter, när samma personer möts i kyrkan begränsas barns röster. Barnen deltar i gudstjänsten, men vuxna styr hur deltagandet går till. Förändringen, som bokstavligen sker över en natt, förmedlas inte till barnen. När prästen eller någon annan vuxen i ledarposition ställer retoriska frågor till församlingen under gudstjänsten räcker barn upp händerna för att svara men får inte chansen att göra det, eftersom sammanhanget nu är ett annat och inga svar egentligen förväntas. De dubbla budskapen blir frustrerande för både barn och vuxna och gör att barn sällan blir lyssnade på i samband med gudstjänsterna (Rystad, 2021, s. 92).

Vi menar att det finns problematiska delar av idealet om inkludering genom barnanpassning eftersom det bygger på föreställningen om barns annorlundaskap, och i och med det också på föreställningen om barn som en homogen grupp. En möjlig förklaring till varför det upplevs svårt att predika för barn är just att barns behov framställs som så annorlunda än vuxnas. Predikohändelser med barn förväntas därmed bli någonting annat, någonting mer undervisande och gärna också underhållande. Om vi återknyter till Gaarden och predikans tredje rum (Gaarden, 2015, s. 69–120) framkommer ett tydligt problem med målgruppsanpassningen: den bygger på föreställningen att det är möjligt för predikanten att veta vilka erfarenheter personerna som lyssnar har med sig in i rummet. Barns antagna annorlundaskap gentemot vuxna, men likhet gentemot varandra, gör att vuxna tror att barnanpassning är en möjlighet, utan att de egentligen behöver lyssna på barnen i samband med predikohändelsen.

Den som i första hand förhåller sig till generella, förgivettagna kunskaper om barn i en viss ålder riskerar att styras av dominerande föreställningar om barn som omogna och med ett ännu inte fullt utvecklat tänkande. Det innebär att lyssna till ett idealt teoretiskt konstruerat barn snarare än ett verkligt. Om lyssnandet istället inkluderar barn i en dialogisk interaktion innebär det förmodligen inte att all typ av målgruppsanpassning blir överflödigt, men däremot kanske att den kommer att ske på andra sätt än vuxna tidigare tänkt sig.

Att intervjua barn i en teologisk kontext

Ett sätt att undvika osynliggörande av barns erfarenheter är att medvetet skapa rum för teologisk reflektion tillsammans med barn. Att döma av barnens agerande under våra intervjuer var detta inte någonting de var vana vid, även om de ofta deltog i olika typer av kyrklig verksamhet. Själva lyssnandet, en självklar del av kvalitativt intervjuarbete (Brinkmann och Kvale,

2015, s. 3), fick en teologisk dimension av sådant som att intervjuerna genomfördes i kyrkorum, av att barnen upplevde att den som intervjuade var en insider i den kyrkliga kontexten eller av en gemensam upplevelse av gudstjänstfirande i nära anslutning till intervjun.

Även om vi intervjuade olika grupper av barn delar vi erfarenheten att de gärna diskuterade existentiella frågor med oss i intervjuerna. I Rystads material kommer det fram att barnen talar om andra saker när de är i kyrkan än annars (Rystad, 2021, s. 144–145). Kyrkorummet i sig kan underlätta samtal om tro och teologi. I det svenska materialet finns också exempel på hur den kyrkliga inramningen förändrar exempelvis hur man upplever gudsnärvaro vid bön, även om det inte innebär att barnen tror att Gud är begränsad till vissa geografiska platser (Rubenson, 2021, s. 150–156).

Inom de praktisk-teologiska diskussionerna om de etnografiskt inspirerade metodernas många fördelar som teologisk och emancipatorisk praktik saknas dock ibland reflektion över de välkända svårigheter som denna typ av forskningsmetoder också medför. Maktobalansen som kan finnas mellan forskare och informant förstärks när barn intervjuas. Barn kan ha en väl upparbetad känsla för vad vuxna förväntar sig av dem. När vi intervjuade barnen fick vi förmodligen ibland svar baserade på vad barnen trodde att vi ville höra. Barnen ville ha något att säga och ville kunna ge svar, även om en fråga varit otydligt formulerad. Barnens vilja att svara rätt på intervjufrågorna visar på den vikt de lade vid att ”lära sig” och ”förstå” i samband med gudstjänsterna (Rubenson, 2021, s. 66–67).

Som kvalitativ forskare, mån om att lyfta fram barns röster, är det lätt att falla in i en strävan att komma bakom orden, att hitta någonting mer och djupare än det som sägs rakt ut. Barnen som deltar i den svenska studien var vana vid kyrkan och i jämförelse med barnen i den norska studien mer bekanta med teologiskt språk, något som de också använde i intervjuerna. I kombination med barnens vilja att svara rätt, redogöra för en korrekt nattvardsteologi eller ge en sanningsenlig beskrivning av de liturgiska praktikerna i just deras församling, ger detta ibland intervjumaterial som är frestande att avfärda som något barnen bara lärt sig av vuxna. Men det vore också att säga att barns röster är opålitliga, just för att de är barns (jfr Lee, 2001, s. 108). Vi som vuxna forskare i teologi kan inte begära att barnen ska avstå från det teologiska språk vi själva behöver för att kunna tala om gudstjänster. Att intervjuas och bli intervjuad är att delta i en verbal och kognitiv praktik. Detta kan kompletteras med andra metoder, men lösningen kan inte vara att avfärda de svar vi får för att vi inte litar på att barns formulerings- och reflektionsförmåga verkligen är deras egen.

Att som barn lyssna (eller inte lyssna) på vuxna

I båda de studerade kyrkorna utgörs en stor del av en vanlig gudstjänst av textbaserade moment, när församlingen förväntas sitta tysta i bänkarna och lyssna. De intervjuade barnen lyfter också fram de delar av gudstjänsten där man ska lyssna och lära sig något (Rubenson, 2021, kap. 8). I den norska studien analyserar Rystad vilka mer eller mindre medvetna mål barn har med sitt deltagande i en predikohändelse. Ett av detta var lärande, medan de övriga var flykt och reflektion (Rystad, 2021, s. 142).

Den svenska studien undersökte inte specifikt predikan och lärande. Trots att forskningsdesign och intervjuguider därför inte i första hand var utformade med detta i åtanke, lyfte flera av de intervjuade barnen fram de textbaserade momenten i gudstjänsterna som viktiga. De hade en förförståelse av gudstjänster som tillfällen att lära sig saker om Bibeln och kristen tro, och de textbaserade momenten sågs som en förutsättning för detta. Louise, tolv år, sa till exempel att det är de textbaserade momenten som man ”kommer ihåg och tänker tillbaka på sen och lär sig någonting av” (Rubenson, 2021, s. 117).

Att lyssna och lära är dock inte alltid så enkelt. Gudstjänster och predikohändelser kan vara svåra att förhålla sig till, oavsett om någon har försökt anpassa dem till barn eller inte. Barnen i det svenska materialet, som är vana vid söndagsskola, beskriver själva detta som en lösning på att barn kanske inte ”förstår” den vanliga gudstjänsten. De äldre barnen kan referera till barn i tredje person utan att inkludera sig själva. ”Barnen” (alltså de yngre barnen) ”behöver” söndagsskolan, eftersom de kanske inte förstår predikan och tycker gudstjänster är tråkiga (Rubenson, 2021, s. 119–121).

Att gudstjänster kan vara tråkiga, inte minst för att de ofta innebär att sitta stilla och vara tyst, är något som återkommer i både det svenska och det norska materialet. Medan barnen i den svenska studien gärna hänvisar till att andra kan tycka att gudstjänsterna är svåra eller tråkiga har barnen i den norska studien inga problem med att medge att de själva söker strategier för att hantera när det blir tråkigt. Även om det kan se ut som om barnen sitter stilla och följer med i vad som händer kan de hålla på med någonting annat. En av de norska pojkarna berättar att han å ena sidan ville att predikohändelsen ska ta slut så fort som möjligt, men å andra sidan att han har haft det ganska bra under tiden den pågick, eftersom han spelade Pokémon Go, och det fanns tre Pokémon inne i kyrkan (Rystad, 2021, s. 140). Barnen är alltså tydliga med att gudstjänster kan vara ganska tråkiga. Samtidigt betraktar de gudstjänsterna som tillfällen till lärande, något som åtminstone ett av barnen i det svenska materialet verkar mena med nödvändighet innebär en viss grad av tristess. När Rubenson i en intervju frågade vad man skulle kunna göra för att gudstjänsterna skulle bli mindre tråkiga svarade barnet: ”Alltså, jag vet inte, det är ju så man lär sig. Och gudstjänsten ska ju typ vara såhär” (Rubenson, 2021, s. 117). En pojke i en annan församling påpekade dock att eftersom även vuxna kan bli uttråkade vore det kanske bra om alla tänkte på att ”ha lite mer inlevelse när man pratar” eftersom ”att prata inför alla, det är som att ha en konversation med alla, utan att dom svarar” (Rubenson, 2021, s. 101).

I det norska materialet, där de intervjuade barnen hade mindre vana av gudstjänster, drar Rystad slutsatsen att en av anledningarna till att barnen tycker att gudstjänsterna, och särskilt predikohändelserna, är tråkiga är att de inte förstår vad en predikan är eller vad de ska göra med den. Predikanterna förutsätter att alla förstår att församlingens uppgift i samband med predikohändelsen dels är att lyssna, dels är att applicera vad man hör på sitt eget liv och sin tro. Barnen är väl bekanta med den första uppgiften, att lyssna, men vet inte att den andra också är del av praktiken ”att lyssna på en predikan” (Rystad, 2021, s. 137–139, 146). De saknar verktyg för att tolka situationen. I det norska materialet uttrycker flera av barnen att de försöker följa med i predikan, och de kan ofta redogöra för vad de har hört,

men när Rystad leder in intervjun på predikans relevans för deras egna liv förstår de inte frågan (Rystad, 2021, s. 138–139). Men om de flesta definitioner av predikan pekar på att lyssnarna har två uppgifter när de lyssnar (Rystad, 2021, s. 133) och barnen inte vet det, då är det också någonting där praxis behöver förändras genom att ge barn möjlighet att förstå vad en predikan är och att öva på ett förhållningssätt till den delen av gudstjänsten.

Lyssnande som transformativ teologisk praktik

I den här artikeln har vi nu analyserat flera olika typer av lyssnande i teologisk och kyrklig kontext, alltifrån barns lyssnande på vuxna i samband med gudstjänster och predikohändelser till vuxnas lyssnande på barn i intervjusituationer. Dessa olika perspektiv på lyssnande har vid första anblicken inte så mycket gemensamt. De visar dock alla på vad lyssnande som teologisk praktik kan vara.

Vi kommer att använda oss av begreppsparet ”informativt” och ”transformativt” (Rystad, 2021, s. 146) som ett sätt att uttrycka en del av vad vi tidigare har beskrivit som lyssnarens två uppgifter i samband med predikan: att lyssna och att använda det man hör i sitt liv. En predikohändelse, och en gudstjänst, är informativ i att den förmedlar teoretisk kunskap. Detta har barnen inga problem att förstå. Men idealiskt är en gudstjänst också transformativ och innebär en förändring hos människorna i församlingen. Här menar vi inte att undervisning enbart skulle handla om informationsförmedling som en kontrast till ”transformativa” gudstjänster. Naturligtvis är även lärande transformativt, i det att vi utvecklas och förändras när vi tar till oss ny kunskap. Den transformativa aspekten av predikohändelser har dock en ytterligare dimension. Homiletikern David Buttrick skriver:

Preaching tells a story with a transcendent dimension [...] Preaching can and does transform identity by adding a new beginning to our human stories, as well as the structural possibility of God-with-us.

(Buttrick, 1987, s. 12).

Denna transformativa aspekt menar vi hör ihop med lyssnande som teologisk praktik. När prästen Johan i det svenska materialet skiljer på att undervisa och att ge evangelium (se ovan) är även det ett uttryck för predikohändelsens tvådelade syfte.

Ett sätt att förstå lyssnande som transformativ teologisk praktik är att fokusera på lyssnandet som dialogiskt respektive emancipatoriskt. Dessa två hör nära samman. I den här artikeln kan dock den dialogiska aspekten närmast knytas till lyssnande i samband med predikohändelser och den emancipatoriska till lyssnande i samband med intervjusituationer. Detta innebär dock inte att predikohändelser inte skulle kunna vara emancipatoriska eller att intervjusituationer inte skulle kunna vara dialogiska.

Dialogiskt lyssnande i teologisk praktik

Den förståelse av lyssnande som dialogiskt som vi använder oss av är baserad på den ryske filosofen och litteraturteoretikern Michail M. Bachtin¹ (se t.ex. Bakhtin 1984; 1986). Det

innebär att vi förstår dialog som en aktivitet med två aktörer, den som talar och den som lyssnar. Med en sådan förståelse är lyssnande inte någonting som sker passivt utan aktivt. Bachtin menar att allt som sägs kräver någon typ av respons, men den behöver inte komma direkt och inte heller vara verbal. Detta betyder att någonting som på ytan framstår som en monolog, som en predikan, ändå kan vara dialogiskt till sin karaktär. Responsen behöver inte yttras i samband med lyssnandet utan kan ske som en inre dialog hos dem som lyssnar eller vara någonting som uppstår först senare (Bakhtin, 1986, s. 67–102). Detta är i enlighet med vedertagna teologiska förståelser av gudstjänster som någonting som människor gör tillsammans, snarare än en föreställning med en strikt uppdelning mellan åskådare och publik.

Barns lyssnande på vuxna i teologiska sammanhang, som gudstjänster, är som tydligast just i samband med predikohändelser. Genom att analysera hur, eller om, barn lyssnar under en predikohändelse synliggörs tillfällena då teoretiska ideal utmanas. Det handlar lika mycket om föreställningar om vad barn vill ha och behöver som om teologiska förståelser av gudstjänster och predikohändelser som både informativa och transformativa.

Barnen som vi har intervjuat tenderar att förstå gudstjänster som en lärandemiljö jämförbar med skolan (Rystad, 2021, s. 146). Man lyssnar för att *lära sig* någonting. Barnen har ingen relation till det teologiska idealet att en predikohändelse ska ha betydelse för deras liv (den transformerande aspekten), utan fokuserar på vad de har en relation till sedan tidigare: den informativa aspekten. Men när gudstjänster, inklusive predikohändelser, förstås som enbart informativa utmanas det dialogiska i lyssnandet, som riskerar att bli ett passivt mottagande snarare än en aktiv handling.

En förståelse av gudstjänster som i första hand kunskapsförmedling är på flera sätt teologiskt problematisk och kan åtminstone delvis bero på att barnen som firar gudstjänst inte getts verktyg att förhålla sig till exempelvis predikohändelsernas speciella genre. Men även om vi kritiserar när en förståelse av gudstjänster som kunskapsförmedling riskerar att utmana gudstjänsternas dialogiska karaktär innebär det inte att det informativa syftet är oviktigt, allra minst för barnen själva.

Genom att lyssna på vad de intervjuade barnen i våra studier tycker är viktigt i gudstjänster utmanas gudstjänstens upplevelse- och erfarenhetsideal. När barnen firar gudstjänst använder de sig av resurser från olika håll för att förhålla sig till vad de upplever. Teoretisk kunskap om Bibeln, kyrkan, gudstjänsten och tro är inte en oviktig sådan resurs. De intervjuade barnen uppskattade textbaserade moment eftersom man lär sig och de uppskattade söndagsskolan eftersom den ger möjlighet att ”förstå” mer än den vanliga gudstjänsten. När barnen i intervjusituationerna ”tvingades” till teologisk reflektion använde de sig både av erfarenheter av gudstjänstfirande och av kunskap som de tillägnat sig till exempel i söndagsskolan eller i församlingens barnverksamhet. För att kunna vara delaktiga i gudstjänsterna sökte de tillfällen till lärande (Rubenson, 2021, s. 131–132; Rystad, 2021, s. 142).

De vuxna vi har intervjuat, i första hand präster och pedagoger, är dock påfallande samstämmiga. De tar ofta för givet att barnen inte uppskattar gudstjänstens textbaserade

moment utan föredrar när det ”händer något”. Detta kan vara sant, men det är inte den enda sanningen. Intervjuerna med barnen visar att lyssnandet är en viktig del av deras gudstjänstfirande. Som personer som lyssnar och lär sig kan de bli tagna på allvar som gudstjänstfirare och enskilda personer som utvecklas i hur de utövar sin tro, snarare än enbart som teologiska, eviga barn som genom att vara närvarande i kyrkorummet kan göra vuxnas gudstjänstfirande bättre.

Emancipatoriskt lyssnande i forskningspraktik

Inom etnografiskt inspirerade teologiska studier pågår en diskussion om hur kvalitativa forskningsmetoder i sig kan vara teologiska, så att till exempel en forskningsintervju samtidigt kan förstås som en teologisk praktik (se t.ex. Moschella, 2008; Campbell-Reed och Scharen, 2013; Wigg-Stevenson, 2018).

I relation till studier med vuxna i en kyrklig kontext kan en teologisk förståelse av forskningsmetoder till exempel innebära att forskarna medvetet arbetar praktisk-teologiskt i sin materialinsamling, så att situationen kanske liknar andra samtal i församlingen. De amerikanska forskarna inom praktisk teologi, Eileen Campbell-Reed och Christian Scharen, beskriver det som att de strävar efter att skapa:

[a] safe space for coming to voice; articulating woundedness, grief and joy; fostering good pastoral ministry; and experiencing God's presence in creative and redemptive ways.

(Campbell-Reed och Scharen, 2013, s. 232).

Campbell-Reed och Scharen uttrycker sig på ett sätt som vi i de nordiska länderna är ovana vid i akademisk text, också inom teologi och religionsvetenskap. De och andra etnografiskt inspirerade teologer försöker använda teologiskt språk för att formulera sig kring vad som händer i själva lyssnandet i en kvalitativ forskningsintervju och betydelsen av sammanhang och fysisk plats. De lyfter också fram hur teologiskt lyssnande kan möjliggöra samtal om smärta och sorg men också glädje, något som vi båda två upplevde när vi intervjuade barnen om deras gudstjänstfirande.

Den brittiske teologen Jeff Astley skriver i boken *Exploring Ordinary Theology: Everyday Christian Believing and the Church* (2013) om hur teologiskt lyssnande kan beskrivas på många olika sätt men att det är kännetecknande för allt teologiskt lyssnande att det får människor att känna att deras övertygelser blir tagna på allvar (Astley, 2013, s. 4). I boken *Ethnography as Pastoral Practice* (2008) synliggör den praktiska teologen Mary Clark Moschella kopplingarna mellan etnografisk-teologiska forskningsmetoder och praktiskt pastoralt arbete i församling. Moschella använder här begreppet ”transformativt” även i relation till denna typ av teologiskt lyssnande. När en person eller grupp blir lyssnad på ges den en röst (Moschella, 2008, s. 141). Att ha en röst innebär också förmåga till förändring (Moschella, 2008, s. 151). Här finns en spänning i relation till den barndomssociologiska kritiken mot uttrycket att ”ge barn en röst” (se t.ex. Komulainen, 2007). Vi vill dock betona lyssnandet på de röster som redan finns, snarare än att rösten i sig skulle vara någonting

som vuxna kan ge barn. Pastoralteologer som Astley och Moschella talar om att skapa rum där olika röster kan höras, snarare än att ”ge en röst” till exempelvis barn. Barns lyssnande och lyssnande till barn är nära förknippat med att se barn som personer med möjlighet att påverka sina liv och de sammanhang de befinner sig i. Lyssnandet blir en väg mot aktörskap, som i sin tur möjliggör förändring.

Den typ av intervjuer och samtal som diskuteras inom etnografiskt inspirerad praktisk teologi är ofta präglade av ett självavårds- och omsorgsideal och utgår med självklarhet från en föreställning om lyssnande som teologiskt. Ett sådant förhållningssätt bör, menar vi, inte bara prägla teologiska samtal mellan vuxna och vuxna, utan också mellan vuxna och barn. Det skulle innebära en uppvärdering av barns teologiska och reflexiva kompetens, samt att samtalet på samma sätt som en gudstjänst kan få en transformativ (inte bara informativ) potential.

Slutsatser

Artikelns övergripande syfte är att undersöka hur teologi och teologiska praktiker utmanas genom att lyssna till barn som själva är aktiva i dessa praktiker. Vi har dock valt att inte begränsa oss till vuxnas lyssnande på barn, även om artikelns tyngdpunkt ligger där, utan också inkludera barns eget lyssnande i gudstjänster som en del av lyssnandet som teologisk praktik.

Artikelns slutsats kan delas upp i fyra punkter. De två första handlar om konsekvenserna av teologiskt lyssnande för barnen själva, de följande två om möjliga teologiska konsekvenser av att analysera teologiskt lyssnande just i relation till barn.

Barn som aktörer i lyssnandet

En dialogisk förståelse av lyssnande innebär att både den som talar och den som lyssnar är aktiva. Att förstå lyssnande som en aktiv handling snarare än som ett passivt mottagande av information förändrar inte bara synen på lyssnandet som sådant utan också på den som lyssnar. Med en dialogisk förståelse av lyssnande, till exempel i en gudstjänst, blir även de barn som lyssnar teologiska aktörer i situationen. Ett exempel på hur barn kan använda detta aktörskap är när de lägger ihop olika resurser, både praktisk erfarenhet och teoretisk kunskap om tro och religion, för meningsskapande.

Att ta hänsyn till barns situerade erfarenheter och barn som individer

Om barn förstås som aktörer innebär det inte bara att de är aktiva lyssnare, utan också att de är värda att lyssna på. En okritisk teologisk barnsyn, som präglas av universalism, kan till exempel leda till barnanpassningar av gudstjänster som bygger på vad vuxna tror att barn behöver, snarare än på hur barn som finns i den lokala kontexten förstår sitt eget deltagande. Om barn förstås som teologiska symboler och resurser för vuxnas gudstjänstfirande snarare än som personer i sin egen rätt, innebär det att identiteten som barn blir överordnad andra egenskaper eller erfarenheter. Att lyssna på de barn som firar gudstjänst innebär en uppvärdering av lokala sammanhang och gudstjänstfirare. Teoretiska föreställningar

om hur barn är och vad barn behöver utmanas genom att vuxna faktiskt för samtal med barn om hur de uppfattar gudstjänster.

En okritisk teologisk barnsyn, som den vi skisserade i början av artikeln, omformas direkt av möten med verkliga barn i kyrklig kontext. De barn som faktiskt deltar i gudstjänsterna kanske verkligen kan sägas tillföra liv och hopp, eller utmana gudstjänstens stela strukturer. Men för att gudstjänstfirande barn ska bli någonting mer än liturgiska resurser för vuxnas gudstjänstfirande eller kanske till och med själva objekt för tillbedjan (jfr Mercer, 2005, s. 215) krävs möten med de barn som faktiskt firar gudstjänst.

De teologiska gudstjänstidealen ifrågasätts

Både föreställningar om barn och teologiska ideal om gudstjänstfirande utmanas genom hur barnen själva lyfter fram vikten av att lyssna och lära sig i gudstjänsterna. Även när de själva inte får ut så mycket av textläsningar eller predikan, utan tycker att det är svårt att förstå eller tråkigt att bara sitta stilla och lyssna, betraktar de detta som en viktig del av gudstjänsterna. De barn i det svenska materialet som var vana vid att under någon del av gudstjänsten istället delta i en särskild barnaktivitet (söndagsskola) uppskattade detta minst lika mycket som barnanpassade gudstjänster som försöker inkludera alla. Genom att lyssna till vad gudstjänstfirande barn själva säger om gudstjänsten utmanas både inkluderingsidealet och idealet om att en gudstjänst med barn inte får riskera att bli tråkig.

Medan vuxna tenderar att vilja betona upplevelsebaserade aspekter av gudstjänstfirande lyfter barnen fram att man går i kyrkan för att lära sig saker. Det mesta i barns liv handlar om att lära sig saker inför framtiden, så varför skulle inte kyrkan också göra det? Teologi om gudstjänst skrivs av vuxna och dessutom för det mesta av vuxna som inte bara har stor vana av att själva fira gudstjänst, utan som också har mycket teoretisk kunskap om kristen teologi. Att lyssna på hur barn, som kanske inte har något av detta, uppfattar gudstjänster visar hur den informativa aspekten av till exempel en predikan inte kan skiljas från den transformativa.

Båda våra studier visar, om än på olika sätt, hur teoretisk kunskap kan kombineras med praktiska erfarenheter för att ge barnen verktyg att förhålla sig till i sina gudstjänststupper. När de verktygen saknas riskerar lyssnandet i gudstjänsten att förlora något av sin dialogiska och därmed transformativa karaktär.

Teologiskt lyssnande synliggör dialogiciteten inom den gudstjänstfirande församlingen

När en förståelse av lyssnande som teologisk praktik sätts i relation till barns gudstjänstfirande innebär det att frågan om dialogicitet i gudstjänster kommer fram i ljuset. I en ideal värld är alla predikohändelser och alla gudstjänster präglade av dialogiskt lyssnande. Genom att analysera barns gudstjänstfirande, som å ena sidan lyfts fram som viktigt och värdefullt, å andra sidan betraktas som någonting väldigt svårt, blir frågan om vilka röster som hörs och vem som lyssnar omöjlig att bortse ifrån.

Genom teologiskt lyssnande, såväl innanför som utanför gudstjänsternas liturgiska ram, synliggörs gudstjänsternas inneboende dialogicitet. Den mångfald som kommer fram, inte främst genom barnanpassning utan genom lyssnande, kan rubba förenklade teologiska föreställningar om barn och barndom och därmed i förlängningen påverka praxis på ett sätt som kan fungera transformativt för barn.

Referenslista

- Astley, J. (2013) The Analysis, Investigation and Application of Ordinary Theology, i Astley, J. och Francis, L. J. (red.) *Exploring Ordinary Theology: Everyday Christian Believing and the Church*. Farnham: Taylor and Francis, s. 1–9.
- Bakhtin, M. M. (1984) *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M. M. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Brinkmann, S. och Kvale, S. (2015) *Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*, 3 utg. Thousand Oaks: SAGE.
- Buttrick, D. (1987) *Homiletic: Moves and Structures*. Philadelphia: Fortress Press.
- Campbell, C. L. och Cilliers, J. H. (2012) *Preaching Fools: The Gospel as a Rhetoric of Folly*. Waco: Baylor University Press CY.
- Campbell-Reed, E. och Scharen, C. (2013) Ethnography on Holy Ground: How Qualitative Interviewing is Practical Theological Work, *International Journal of Practical Theology*, 2(17), s. 232–259. <https://doi-org.ezproxy.its.uu.se/10.1515/ijpt-2013-0015>
- Gaarden, M. (2015) *Prædikenen som det tredje rum*. Fredriksberg: Forlaget Anis.
- Heywood, C. (2018) *Barndomshistoria*. 2 utg. Lund: Studentlitteratur.
- James, A. och Prout, A. (2015) A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems i James, A. och Prout, A. (red.) *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. 3 utg. London: Routledge, s. 6–28.
- Kaufman, T. S. (2021) Tidligare forskning, teoretiske perspektiv, vårt bidrag og metodiske overveielser, i Kaufman, T. S. (red.) i *Forkynnelse for barn og voksne: en studie av sju gudstjenester i trosopplæringen*. Oslo: IKO-forlaget, s. 20–55.
- Kirkerådet (2020) *Gudstjenestebok for Den norske kirke: hovedgudstjeneste*. Bergen: Eide forlag.
- Komulainen, S. (2007) The Ambiguity in the Child's 'Voice' in Social Research, *Childhood* 14(1), s. 11–28. <https://doi-org.ezproxy.its.uu.se/10.1177/0907568207068561>
- Lee, N. (2001) *Childhood and Society: Growing up in an Age of Uncertainty*. Maidenhead: Open University.
- Lorensen, M. R. (2014) *Dialogical Preaching: Bakhtin, Otherness and Homiletics*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mercer, J. (2005) *Welcoming Children: A Practical Theology of Childhood*. St. Louis: Chalice Press.
- Modéus, M. (2005) *Mänsklig gudstjänst: Om gudstjänsten som relation och rit*. Stockholm: Verbum.
- Moschella, M. C. (2008). *Ethnography as Pastoral Practice: An Introduction*. Cleveland: Pilgrim Press.
- Nye, R. (2009) *Children's Spirituality: What it is and why it matters*. London: Church House Publishing.
- Rubenson, K. (2021) *Karnevalessk gudstjänst: Barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Rystad, L. S. (2021) *Overestimated and Underestimated: A Case Study of the Practice of Preaching for Children with an Emphasis on Children's Role as Listeners*. Oslo: MF Vitenskapelig Høyskole for teologi, religion og samfunn.
- Svenska kyrkan (2018) *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, del 1*. Stockholm: Verbum.
- Svenska kyrkan (2022) *Kyrkoordning för Svenska kyrkan*, tillgänglig: <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoordningen> (Hämtad: 2022-03-04).

Wigg-Stevenson, N. (2018) What's Really Going on: Ethnographic Theology and the Production of Theological Knowledge, *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 18(6), s. 423–429. <https://doi.org/10.1177/1532708617744576>

Noter

1. Svensk transkribering

Författarpresentation

Karin Rubenson är postdok-forskare i praktisk teologi vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys. Hon är präst i Svenska kyrkan, utbildad vid Lunds universitet, Westcott House i Cambridge och Svenska kyrkans utbildningsinstitut. Karin har disputerat i kyrkovetenskap (praktisk teologi) vid teologiska institutionen, Uppsala universitet. Hennes forskningsintressen kretsar kring liturgik, praktisk teologi, barnlitteraturvetenskap och teologisk utbildning.

Linn Sæbø Rystad er førsteamanuensis i praktisk teologi ved MF Vitenskapelig Høyskole for Teologi, Religion og Samfunn (MF). Hun er utdannet cand.theol fra samme institusjon og har tidligere jobbet som hovedpastor i Oslo Vestre Frikirke før hun vendte tilbake til MF som stipendiat i Homiletikk. Linn er også programleder for bacheloren Ungdom, Kultur og Trosopplæring ved MF. Hennes faglige interessefelt er homiletikk, praktisk teologi og youth ministry.